Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Leksikologija i leksikografija I: Leksikografski postupak

Halilović, Senahid

2022-12-31

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/6ca51dde-2a77-4899-84dc-e2515e45155a

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2022.206.08

СЪВРЕМЕННИ ЛИНГВОГЕОГРАФСКИ МЕТОДИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДИАЛЕКТНАТА ЛЕКСИКА ("ИНТЕРАКТИВНА КУЛИНАРНА КАРТА НА БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВА ТЕРИТОРИЯ")

Маргарита Котева
Институт за български език "Проф. Любомир Андрейчин"
Българската академия на науките
София, България
e-mail: kotinka_j@abv.bg

Резюме

В статията е представена *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия*, изработена от научни сътрудници на Института за български език на ИБМ "Проф. Л. Андрейчин" на БАН с помощта на най-новите лингвогеографски методи, съобразени с развитието на комуникационните технологии. Чрез традиционните визуални средства се постига по-голяма конкретност на явленията, а чрез електронните средства е възможна динамичната интерпретация на тези явления. Картата продължава традицията в българската лингвистична география, според която от години се изработват карти и атласи. Картографирането на материала се извършва с помощта на специална картографска програма. Идеята е на картата да се покаже не само разпространението на лексемите (тяхната пространствена проекция), но и да се представят езиковите явления в тяхната взаимосвързаност. Стремежът е насочен и към очертаване на основните кулинарни области на българската езикова територия.
Изработването на интерактивната кулинарна карта на българската езикова територия отговаря напълно на обществените потребности в страната. Интернет потребителите от цял свят (картата има и огледална английска версия) могат да видят как се изписват имената на типични традиционни ястия и напитки в български диалекти, както и да чуят автентична реч от повечето диалектни области.

Ключови думи: Интерактивна кулинарна карта, български диалекти, лингвогеография, електронни средства, кулинарна лексика

Въведение

Развитието на лингвогеографията се свързва с усъвършенстване на основните методи и принципи на картографирането в крак с новото време

и промените, които развитието на комуникационните технологии налагат. Тези промени протичат изключително бързо, не в рамките на две или три поколения, а в рамките дори само на едно поколение. Лингвистите са изправени пред предизвикателството да предлагат научни продукти, които са предназначени както за изследователи, студенти, ученици и учители, така и за по-широк кръг от потребители. Важен инструмент за визуализирането и интерпретирането на информация са новите медии, сред които Интернет засега е най-успешният проект, предлагащ разнообразни възможности за комуникация. И ако чрез традиционните нагледни средства се постига по-голяма конкретност на явленията, то чрез електронните средства е възможно динамичното интерпретиране на тези явления.

1. Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия (ИККБЕТ) <https://kulinar.ibl.bas.bg/>

В началото на новото хилядолетие в средите на туристическия бизнес в България се заговори за изготвянето на кулинарна карта, предназначена за туристи, с чиято помощ посетителите биха могли да се ориентират къде какво се предлага като кулинарни продукти в страната. Тази идея беше дискутирана от представители на различни държавни институции във връзка с европейския проект на Държавната агенция по туризма *Проучване на кулинарното наследство и традиции на България и обособяване на кулинарни райони*. През 2019 г. сътрудници от Секцията за българска диалектология и лингвистична география на Института за български език "Проф. Л. Андрейчин" при БАН (проф. д-р Ана Кочева, проф. д-р Славка Керемидчиева, гл. ас. д-р Маргарита Котева и д-р Ализа Халил-Константинова) съвместно с компютърния специалист Кристиян Слав започват изработването на *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия* по проект, финансиран от ФНИ. Това е първото фундаментално научно-приложно лингвогеографско изследване на българската кулинарна лексика чрез най-новите съвременните информационни технологии.

Идеята за създаване на картата е инспирирана от нуждата да бъде събрана, комплексно изследвана и картографирана кулинарната лексика, разпространена върху цялата българска езикова територия (във и извън държавните граници на България), тъй като все още липсва подобно цялостно проучване на тази лексика. Създаването на *Интерактивна*

кулинарна карта на българската езикова територия дава в същото време и възможност да бъде съхранено и достъпно не само за лингвисти, но и за по-широк кръг потребители българското диалектно богатство. Чрез нея се продължава и традицията в българската лингвогеография, според която години наред се изработват карти и атласи в Секцията за българска диалектология и лингвистична география.

Тази интерактивна карта е предшествана от създадената преди нея *Интерактивна карта на диалектната делитбата на българския език*, 2014 г., която е публикувана на уебсайта на Института за български език <http://ibl.bas.bg//bulgarian_dialects/>, но съществува и в книжен вид като *Карта на диалектната делитбата на българския език* (2014 г., второ преработено издание 2016 г.). Идеята за нейното създаване се заражда в процеса на сътрудничество между България и Словения и общото участие на двете страни в проекта *Електронен модел за съпоставително изследване на български и словески език на диалектно равнище*. Българската *карта* е изработена по подобие на словенската *Karta slovenskih narečij*, която съществува също в интерактивен вариант в *Музея на експериментите* в гр. Любляна и позволява на широки кръгове от обществеността акустично да се запознаят със словенските диалекти (Антонова-Василева 2013: 85–93). Българските диалекти на тази интерактивната карта могат не само да се видят, но и да се чуят. "Само с едно кликване на определена диалектна зона, вече може да се чуе съответният автентичен диалект и всеки един интернет потребител има възможност да се намери и себе си, и своя род, върху картата на българския език и да влезе в диалог със своите 'съседи'" (Кочева 2015: 25–26).

Появата на интерактивната кулинарна карта отговаря навременно на обществените нужди в страната. Интернет потребителите от цял свят (картата има огледална английска версия) могат да се запознаят сназванията нахарактерни традиционни ястия и напитки в българските диалекти, да чуят автентичен говор от повечето диалектни области, да прочетат рецепти на някои ястия и да видят как изглеждат те, както и да проследят процеса на тяхното приготвяне.

1. 1. *Въпросникът*

Картата е изработена по специално създаден за целта въпросник, който съдържа 513 въпроса, които са свързани с кулинарията и са разпределени в тематични групи и подгрупи: 1. *Названия на храни с растителен*

произход, 2. *Названия на храни с животински произход*, 3. *Названия на ястия*, 4. *Названия на консервирани храни*, 5. *Названия на напитки*, 6. *Названия на съдове, в които се приготвят храните и напитките*, 7. *Названия на начините на приготвяне на храните и напитките* и т. н.

1. 2. *Събиране на лексикален материал. Теренни експедиции*

Събирането на диалектен материал за картата е осъществено чрез провеждането на диалектоложки експедиции из страната и извън нея. Установени са пунктовете, които са включени в географската мрежа на картата, извършена е и сериозна логистична дейност. Предварителното свързване с местните административни, обществени и културни дейци (кметове, председатели на читалища, директори на регионални музеи, краеведи и др.) е от решаващо значение за успешната теренна работа. При събирането на диалектна информация е приложен *методът на включеното наблюдение и камера*, като материалът е записан в непринуден разговор с коренните жители на селищата. За допълнителни информатори са привлечени и лица от различни генерации, които познават местната кухня и отзивчиво споделят своите знания и опит, предаден от техните предци. Събраният лингвистичен, етнографски и фолклорен материал е обработен технически и е монтиран с помощта на специална лексикографска програма върху картата.

1. 3. *Бланковката*

Бланковка на интерактивната кулинарна карта е създадена върху основата на бланковката на *Карта на диалектната делитба на българския език*. На нея е изобразена цялата българска езикова територия, като са включени и българските диалекти в Украйна и Молдова (Бесарабия), Банат (Румъния) и Корча (Албания). Изградена е селищна мрежа от пунктове, по която се нанася диалектната лексика чрез специални условни знаци. Селищата са подбрани съобразно събраните преди това сведения за българските диалекти в картотеката за съставяне на *Български диалектен атлас* в Института за български език "Проф. Любомир Андрейчин" към БАН.

Първоначално е изработена подложка на бланковката, върху която са изобразени цветно различни земеделски култури, хранителни суровини и продукти, които са преобладаващи и характерни за дадената

географско-стопанска област – напр. жито, царевица, слънчоглед, картофи, различни плодове и зеленчуци, различни животни, птици, риби и т. н. Тяхното разпространение се свързва с основния поминък на населението в съответните географски региони: земеделие, скотовъдство, зеленчукопроизводство, овощарство, риболов, гъбарство и др. Впоследствие е създадена страница със самата интерактивна кулинарна карта. При изграждане на картографската мрежа е постигната относителна равномерност и представителност на пунктовете (Керемидчиева, Котева, Кочева 2022).

1. 4. *Езикът на картата*

Езикът на картата е знакова система, тя не само е средство за отражение на определена действителност, но и средство за комуникация (Бородина 1980: 17). Картографирането на събрания диалектен материал се извършва с помощта на специална картографска програма. На картата е показана не само пространствената проекция на кулинарните лексеми, но се представят и езиковите явления в тяхната взаимосвързаност. Стремежът е насочен към очертаване на основните кулинарни райони върху българската езикова територия.

Като условни знаци са използвани икони (снимки на гърненца). При всяко щракване на определена икона (гърненце), се отваря информативен прозорец (страница) с видео- и аудиозаписи, с лингвистична и етнографска информация, и със снимков материал. Всички пунктове са представени според един и същи принцип, т. е. разглеждат се като равнозначни обекти. Впоследствие графичният интерфейс на картата допълнително е усъвършенстван, а по-късно е изработен и самостоятелен сайт.

Обект на картографиране са названията на характерните ястия по българската езикова територия. Останалите сведения (етноложки, етнографски и фолклорни) се дават допълнително дотолкова, доколкото са съществени за по-пълната интерпретация на лингвистичната информация.

Названията на храните и напитките в българските диалекти са представени върху картата многоаспектно по няколко начина:

а) чрез видеозаписи, в които е заснет процеса на приготвяне на традиционни български ястия; на тях се виждат и самите информатори, чува се речта им и донякъде може да се определи и социалния им статус, което превръща лингвистичното изследване в социолингвистично;

б) чрез аудиозаписи, в които на автентична диалектна реч се говори отново за ястия от местната кухня; чрез тях потребителите добиват слухово впечатление за диалектните особености на местните говори (фонетични, морфологични, синтактични, особености); те дават информация за съвременното състояние на говорите и в същото време са ценнен източник на автентичен диалектен материал;

в) чрез снимки на съответните ястия или напитки (или на други местни културни забележителности), приложени до аудио- и видеофайловете;

г) чрез кулинарни рецепти, по които потребители могат да приготвят някои ястия и напитки при желание в домашни условия; това допринася за възраждане на старите кулинарни традиции в българската национална кухня;

д) чрез етнографски и фолклорни материали, които изграждат представа за традиционната народна култура на българина (начина на приготвяне на гозбите, готварските съдове, ежедневния и празнично-обреден рацион, традиционните народни носии по региони, песенния фолклор и т. н.);

е) чрез научни публикации на авторите на картата (Вж. рубриката *Публикации*), в които по-детайлно се изследват различни езикови особености на названията от кулинарната лексика.

2. Лингвогеографска проекция на диалектните явления от всички езикови равнища върху ИККБЕТ

Диалектните явления се представят на картата многопланово и се отнасят до всички езикови равнища (фонетично, морфологично, лексикално). Най-разнообразни във формално и семантично отношение са структурно-семантичните и терминологичните диалектизми (Стойков 1993: 314), които не се срещат в книжовния език и изграждат спецификата на кулинарната лексика на диалектите. Картата отразява както съпоставимостта, така и несъпоставимостта (регионалното своеобразие) на диалектните факти. На нея са картографирани няколко вида диалектни различия:

а) фонетични различия: за ‘смляна на хромел пшеница’ – *балгȕр*, *булгȕр, булгȕр’*, *бунгȕр*, за ‘ястие с прясно меко сирене, варено продължително време на огън’ – *б’àл мъж , бѐл мȕж*; за ‘варено ястие от настъргано или претрито с ръце сухо тесто, попарено с вряла вода и подправено с

мазнина и др.' – *трѐениц̀ъ, трѝеница, трѝънц̀ъ*, за 'течно ястие с вода и нарязани в нея краставица, суха чушка и пресен чесън, които са подправени с оцет, сол и захар' – *оцѐт, оц̀ът*, за 'десерт от варен ориз с прясно мляко' – *сутл'àш, шукл'àш*;

б) словообразувателни различия: за 'течно ястие от варени във вода люти чушкии нарязан пресен чесън, подправени със сол, оцет, девисил, копър и магданоз' – *чѐсница*, *чѐсненка*, *чѐсненица*; за 'нарязано на дребно крехко свинско месо, сланина и подправки, консервирани в дванадесетопръстник на прасе' – *бàба, бàбичка*, за 'яхния с лук и сушени сини сливи'*слѝвена мàнджа, слѝвова мàнджа*;

в) синтактични различия:

Пр. *За пѐчена офцà – слàгъ съ в еднъ тавъ мазнинкъ, слàгъ съ чӳбриц̀ъ, червѐн пипѐр и сòл. И сѐка еднà мръфкъ съ увъргàл'а в тàзи смес. И се зарѐждъ ф тъвàта. Завѝвъ съ с тестò, сегà с фòлио, и се печѐ двà чàсъ.* Койнаре, Плевенско.

Пр. *Сѝга ште ви пригòтв'ъ иднà пòсна мàнджичкъ за сѐки ден – пипѐр с пр'àсно мл'ако. Зъгр'àвъми òлиуту, слàгъми брашънцѐ на окò, мàлко червѐн пипѐр и пр'àсно млекцѐ на окò. Пипѐръ е изпѐчен, слàгъми гу вътре и нъкрàйъ сулчѝц̀ъ, нѝкъкви друѝги подпрàвки ни съ слàгът.* Паскалево, Добричко.

г) речникови различия:

Пр. 1. номинативни диалектизми: за 'картофи' – *барбòй* Шипково, Троянско, Копривщица, *картòф* Голяма Желязна, Ловешко, Жеравна, Сливенско, *кòмпир* Старопатица, Кулско, Чупрене Белоградчишко, Босилеград, *патàти* Момчиловци, Смолянско; за 'зрял боб' – *бòб* Дълбоки, Старозагорско, Старопатица, Кулско, *фасӳл* Радуил, Самоковско, за 'чесън' – *чѐсън* Калипетрово, Силистренско, *бѐл лӳк* Чупрене, Белоградчишко, Годеч, за 'чорба с бамя' – *бàмена чорбà* Правда, Великотърновско, *чорбà от бòб* (бакла) Конуш, Хасковско, за 'баница с булгур' – *булгӳрник* Добрич, Хасковско, *булгӳрен зѐлник* Голица, Варненско, за 'яхния от зелен боб' – *бòб на гàщи* Дълбоки, Старозагорско, *бòб на цървӳли* Срем, Тополовградско и др.

Пр. 2. семантични диалектизми: *пр'àсол* 1. 'консервирано в солена вода бяло главесто зеле' Троянско, 2. 'ястие от нарязан и изпържен шаран, който се залива с вода и запръжка от червени домати и се овкусява със счукан чесън, люта чушка, сол и магданоз' Белене, *кавърмà* 1. 'ястие от запържени парчета месо с лук и подправки' Кривня, Провадийско, Мещица, Пернишко, 2. 'вид наложена баница, полята с гъст каймак на

прясно мляко' Паскалево, Добричко, *пàреник* 1. 'вид наложена баница с попарени в гореща вода кори и с плънка от мас и сирене' Голица, Варненско, 2. 'вид качамак, приготвен с различни добавки' Смилян, Смолянско и др.

Прави впечатление, че ясно се открояват противопоставните терминологични кулинарни диалектизми, които имат съответствия в книжовния език или в другите диалекти. Те образуват на макродиалектно равнище хетеронимни парадигми и редове: за 'кървавица' (*бàхур– жигѐрник – кървавѝца – пълнени червà*), за 'сарми' (*апрàци – клиси – пѝлета – сармѝ – свѝенички – фтѝчета*), за 'изпържени късчета сланина' (*джумѐрки – пръжки – цикарѝди*), за 'ястие от царевично брашно, което се вари в гореща вода до сгъстяване и се подправя по желание с мазнина, сирене, петмез, сланина и др.' (*качамàк – мамалѝга – налдѐжник – пàреник – прилдѐжник*) и др.

Интересни по своята мотивация са и непротивопоставните терминологични диалектизми, които нямат съответствия в книжовния език и в другите български диалектите. Те създават своеобразието на българската кулинарна диалектна лексика.

Пр.: *бумбàр* 'тлъсто ястие от нарязано свинско месо, праз лук, червен и черен пипер, което се пържи в тава под врътник' Бисер, Харманлийско, *гаргалѐта* 'десерт във вид на тестени топки, печени в тава и поляти със захарен сироп' Якоруда, Благоевградско, *капацъна де магарѝца* (лютеница) 'ястие от сварени и нарязани сухи чушки и домати, които се изпържват в мазнина и се подправят с оцет, сол, пресен чесън, копър и магданоз' Кутово, Видинско, *пошибàлка* 'питие от вода, нарязан праз лук, оцет, сол зехтин и люта чушка' Трекляно, Кюстендилско, *скумрѝйа на цакалѝйа* 'печена на огън или на жар скумрия, набодена по дължина върху подострена сурова пръчка' Тутракан, *чорбà* "*полѝ брадà*" 'вид чорба с прясно мляко и зелени ядивни растения' Чупрене, Белоградчишко и т. н.

Във всеки от видео- и аудиофайловете на картата диалектите сякаш "оживяват" отново. Записите са и ценен източник на автентичен диалектен материал, който може да бъде ползван от студенти, преподаватели, езиковеди, краеведи и др. след транскрибиране:

Пр. *Балгѝрници прàехме. Тѝриме òдвара, умѐсиме тистòту, растòчимеᴇ̑гу, пичѐм листàта на сòбата, завѝвамеᴇ̑ги в идѝн мисàл' дъсъмѐкички. Балгѝрът е сварѐн, запържвъми с òлиу, зѝмъми инъ шѐпъ балгѝр и ръсим на листòту, зѝмъми дрѝгу лѝсту, пак удгòре ръсим и такà* (Добрич, Хасковско).

3. Изводи

В основния си състав кулинарната лексика е една и съща във всички български диалекти, тъй като с нея се назовават храни и ястия, които се приготвят във всички райони на страната (*хляб*, *вода*, *пита*, *вино*, *баница*, *яхния*, *чорба* и пр.). Те съставят спецификата на българската национална кухня и обуславят нейното единство. Има обаче много названия, които са с тясна регионална дистрибуция, тъй като номинират храни и ястия, които се приготвят само в съответния район.

Във фонетично, граматично, словообразувателно и лексикално отношение кулинарната лексика следва общобългарските езикови норми. Тя е тясно обвързана с различни извънезикови фактори – стереотипите и начините на хранене, стопанско-културния тип, някои географски, исторически, религиозни фактори, народния мироглед и др. Тези фактори оказват влияние както при консумацията на храните, така и вприлагането на определени кулинарни технологии за тяхното приготвяне, а оттам и върху дистрибуцията на кулинарните названия.

На интерактивната кулинарна карта са представени названия от основните групи български диалекти. Тя предоставя онлайн ресурси, полезни както за лингвисти, студенти, преподаватели, така и за всеки, който се интересува от диалектното богатство на българския език.

Картата е принос за българската диалектология и лингвистична география. Нейното разпространение в интернет и приложението ѝ в различни сфери на обществения живот (образованието, туризма, сферата на услугите, рекламата и т. н.) има положителен икономически ефект и допринася за възраждането на кулинарните традиции в българската национална кухня.

Благодарение на мултилинеарната си структура, влючваща разнородни елементи като картина, звук, видео и текст, интерактивната карта комплексно представя диалектния материал. Тя предоставя много повече възможности за изобразяване и изследване на езиковите явления в сравнение с традиционната книжна карта и може непрекъснато да се допълва с нов диалектен материал, което я прави винаги актуална.

Създаването на *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия* е повече от необходимо и навременно, изследването на народния опит в областта на храненето във времето и пространството е не само изследване на еволюцията в традиционната народна култура, а и гаранция, че този опит ще бъде съхранен и предаден на поколенията

(Керемидчиева, Котева, Кочева 2022). Картата доказва жизнеността на българските диалекти и призовават за тяхното опазване.

В този смисъл новите комуникационни технологии може да бъдат важен инструмент за улесняване достъпа до културно съдържание и за неговото по-широко разпространение (https://kulinar.ibl.bas.bg/).

ЛИТЕРАТУРА

Антонова-Василева, Л. (2013), "Приносът на Словенския лингвистичен атлас за проучването на диалектите на южните славянски езици", *Jezikoslovni zapiski* 19, 2, 85–93.

Бородина, М. А. (1980), "Развитие ареальных исследований", *Взаимодействие лингвистических ареалов: Теория, методика и источники исследования*, отв. ред. М. А. Бородина, Наука, Ленинград

ИИКБЕТ (2019), *Интерактивна кулинарна карта на българската езикова територия*, <https://ibl.bas.bg/kulinar/kulinarna-karta.html>

Керемидчиева, Сл., М. Котева, А. Кочева (2022), *Езикът на българската кухня*, e-book, ISBN: 978-619-90884-2-5, Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин" – БАН, София

Кочева, А. (2015), "Нова карта на диалектната делитба на българския език", *Матеріали IV Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії (22–23 травня 2015 р.): [збірник тез]*, 25–26, БДПУ, Бердянськ

Стойков, Ст. (1993), *Българска диалектология*, Издателство на БАН, София

Posebna izdanja ANUBiH, OHN knjiga 48, 112-122.

MODERN LINGUOGEOGRAPHIC METHODS FOR RESEARCHING DIALECT LEXICS ("INTERACTIVE CULINARY MAP OF THE BULGARIAN LANGUAGE TERRITORY")

Abstract

The article presents an Interactive Culinary Map of the Bulgarian language territory, made by research associates of the Institute of Bulgarian Language at IBM "Prof. L. Andreychin" of the BAS with the help of the latest linguogeographical methods, tailored to the development of communication technologies. Through traditional visual means, greater concreteness of the phenomena is achieved, and through electronic means, the dynamic interpretation of these phenomena is possible. The map continues the tradition in Bulgarian linguistic geography, according to which maps and atlases have been produced for years. Mapping of the material is done using a special mapping program. The idea is to show on the map not only the distribution of lexemes (their spatial projection), but also to present linguistic phenomena in their interconnectedness. The aspiration is also aimed at delineating the main culinary regions on the Bulgarian linguistic territory.

The production of the interactive culinary map of the Bulgarian language territory fully meets the public needs in the country. Internet users from all over the world (the map has a mirrored English version) can see how the names of typical traditional dishes and drinks are spelled in Bulgarian dialects, as well as hear authentic speech from most dialect areas.

Key words: Interactive Culinary Map, Bulgarian dialects, linguistic geography, electronic means, culinary lexicon